

Jevgenij Paščenko

MATOŠ U KONTEKSTU UKRAJINSKO-HRVATSKIH USPOREDBI

UDK: 821.163.42.091 Matoš, A. G.
Izvorni znanstveni rad
Jevgenij Paščenko
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Tema povezanosti Matoša s ukrajinskom problematikom do sada nije bila predočena u opsežnoj literaturi o tom piscu, što odražava opće stanje kompariranja ukrajinske i hrvatske moderne. Na primjeru Matoša opažaju se neke osobitosti u razvoju književnosti toga razdoblja: oponiranje velikodržavnim težnjama, aktualiziranje prošlosti s projekcijom u sadašnjost, nacionalna angažiranost, historizam kao izraz neoromantizma.

Ključne riječi: Ševčenko, Gogol', Lesja Ukrajinka, Repin, ukrajinska moderna, neoromantizam, Matoš

Kao jedna od središnjih osoba hrvatske moderne, Antun Gustav Matoš u cjelokupnosti svojega stvaralaštva i djelatnosti predstavlja posebno zanimljivu temu za usporedbu s ukrajinskom književnošću istoga razdoblja. Mada je u hrvatskoj slavistici još Aleksandar Flaker ukazao na nužnost usporedbenoga proučavanja, u tako koncipiranim perspektivnim pravcima i ocrtanim povijesnim okvirima istraživanja, navedena tema i dalje je nedovoljno proučena.¹ Hrvatsko-ukrajinske su se veze više-manje kontinuirano razvijale u razdobljima koja su prethodila moderni. Međutim, od kraja XIX. do početka XX. stoljeća stvaranje uzajamne predodžbe o stanju i dometima u književnostima ponešto je usporeno. Na prvi pogled čini se da u prijevodima, publikacijama, kontaktima, dolazi do prekida i to usprkos tome što su neke društvene tendencije i kulturna kretanja bili srodni. Jedan od razloga vjerojatno je i u tome što je zanimanje predstavnika hrvatske secesije bilo usmjerenije prema zapadnim tokovima, europskim središtima književnosti.

Podudarnosti ipak ne nestaju, već se nastavljaju u novim izražajima poglavito kroz neoromantizam, secesijski slavizam, folklorizam. K tome, slična orijentacija prema zapadnim tokovima postoji i u Ukrajini, barem djelimice, uz osvrtnje

---

¹ Aleksandar Flaker, »Ukrajinska književnost u Hrvatskoj. Bilješke uz građu iz XIX. stoljeća«, *Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Zagreb, 1996., str. 99-10. Jevgenij Paščenko, *Hrvatsko-ukrajinske književne poredbe*, Split, 2010., str. 255-256.

na tradiciju karakterističnu za književnost u dvije Ukrajine – podaustrijskoj i podruskoj. Pripadajući istom, austrijskom krugu kulturnoga razvoja, ukrajinski su pisci iz Galicije svakako mogli znati za hrvatsku književnu mladež, a poznavali su i klasičnu književnost, što je jedan od važnih faktora u vezama toga razdoblja. Posebice je bio značajan Beč gdje je dolazilo do kontakata između pisaca i znanstvenika. Ukrajinska mladež, uključena u prostor Jagićeva slavističkog djelovanja, posebice se zanimala za istaknute hrvatske klasike, primjerice za Ivana Gundulića koji je imao značajan odjek u ukrajinskoj filologiji. Zbližavale su ih i slične idejne težnje, ponajprije prema neovisnosti, osmišljanje nacionalnoga statusa u monarhiji, tema naroda i drugi ideali prethodnih razdoblja koji nisu gubili na značaju u svijesti čovjeka moderne. Intelektualci su bili sudionici nastanka i rješavanja problema suodnosa modernoga i nacionalnoga, idejnoga i estetskoga, individualizma i angažiranosti, rodoljublja i otuđenosti. Slično hrvatskom stanju, u ukrajinskom je izražen isti sukob u intelektualnoj sredini, suprotnost pogleda o nepripadanju ikakvom ideološkom angažmanu i kršenju takvih izjava u književnoj stvarnosti, s vidljivim tragom odanosti realističkim zahvatima. Pisac moderne je, suprotno deklariranom estetizmu, bio uključen u problem političkoga sadržaja s izraženom nacionalnom notom. Niz analogija upućuje na zaključak o postojanju određene tipološke bliskosti, karakteristične za prethodna razdoblja od romantizma do realizma, koja se nastavlja u moderni. Upravo Matošev lik i djelo predstavljaju svojevrsan indikator stanja – od nepoznatosti do tipološke bliskosti.

Ime Matoša, kao i niza drugih predstavnika hrvatske moderne, bilo je nedovoljno poznato u ukrajinskoj književnoj sredini i obrnuto. Međutim, kroz određene osobine njegovih uvjerenja moguće je ustanoviti srodnosti, ponajprije u poimanju društvenoga statusa književnosti te suodnosa prošlosti i modernoga. Značajni u doba realizma, nacionalni ideali i neslaganje s položajem nedržavnoga naroda u sklopu određene monarhije ne gube aktualnost. Povezanost s tradicijom te historizam karakterističan za Matošev »svjetonazor« pronalaze paralele u ukrajinskoj sredini. Slično je i sa zanimanjem za europske estetske vrijednosti, s težnjom k osvježenju, a uz pobunu protiv preobilja realističkih normi, koje su, pretvorivši se u dogme, jačale apologiju moderne, ali i postavljale problem odnosa s narodnom, realističkom tradicijom. Kao i u hrvatskoj sredini, u ukrajinskoj nastaje sukobljavanje između »starih i mladih« s polariziranjem na radikalne i one pomirljive u shvaćanju tradicije. Za potonje je karakterističan odlučan stav glede neophodnosti povezivanja s modernim europskim vrijednostima, osporavanja realističkih stega, ali i odanosti nacionalnim idealima, zaokupljanja sudbinom domovine i naroda uz poštovanje estetskih vrednota pučke tradicije i usmene književnosti kao značajnih atributa nacionalne osebnosti.

Kao izričit predstavnik nacionalne kulture s apologijom povezanosti tradicije i moderne, Matoš je nizom svojih stavova bio blizak predstavnicima ukrajinske moderne. Mada izravni kontakti među piscima nisu zabilježeni, vidljivi su zajednički »duh« i opće tendencije razvoja. Usmjeren prema zapadnim uzorima,

pisac se nije posebno zanimao za istočni slavenski prostor, iako su ondje nastajale srodne pojave. Niz njegovih opažanja upućuje na njegovu povezanost s kulturom toga pravca. Njemu bi morala biti bliža upravo ukrajinska moderna od ruske, koja se razvijala u drukčijim okolnostima, ponajprije jer nije imala status one kulture za koju je ideal nacionalnoga oslobođenja bio primaran. Upravo na tom temelju postojala je srodnost u književnosti prethodnih razdoblja – romantizma i realizma – a koja je odjekivala i u književnosti moderne. U tekstovima pisca susreću se poneka ukrajinska imena koja upućuju na zaključak da je Matošu bila bliska, a karakteristična za hrvatsku književnu tradiciju, predodžba ukrajinske književnosti kroz glavne modele nastale u spomenutim razdobljima. Predodžba o Ukrajini formirala se još u književnosti preporoda te je prošla daljnju razradu od druge polovice i do kraja XIX. st. Mada se pisac nije posebno posvetio neposredno ukrajinskoj klasičnoj književnosti, određena znanja o njoj nazočna su u njegovim tekstovima i pojavljuju se ponajčešće u njegovim razmišljanjima o »našoj književnosti«.

Matoševu zaokupljenost književnošću susjeda, koju je doživljavao kao »našu« u duhu hrvatskoga južnog slavizma, nastavlja hrvatski slavizam u moderni, poznat i po Nazorovom secesijskom slavizmu. Takva apologija slavenstva izaziva asocijacije na srodne motive u ukrajinskom slavizmu od baroka do Gogol'a s usmjeravanjem prema susjednoj slavenskoj kulturi, s mitskom vizijom o slavenskoj uzajamnosti kao neupitno pozitivnom činu. Ukrajinska politička, društvena, crkvena, kulturna misao bila je obuzeta mitskom slikom susjedne državnosti – Moskovske, od 1721. službeno imenovane Rosijskom još u barokno doba, što daje još jedan razlog da se može govoriti o bliskosti s hrvatskim mitologemima poznatima kao barokni slavizam. Nije slučajno da Juraj Križanić u apoteozi hrvatskoga baroknog slavizma u značajnoj mjeri polazi od ukrajinske građe u svojim naumima o slavenskom jedinstvu. Kulminacija vjere i poraza apologije Moskovije-Rusije odražava se u sudbini Gogol'a, podrijetlom Ukrajinca, kao zadnjega izražaja stoljećima stvarana mita u sredini ukrajinskih intelektualaca o susjednoj zemlji – kulturi – jeziku, kao idealu i cilju služenja u ime zajedničkoga boljitka. Predodžba o nužnosti uključivanja u slaveno-rusku uzajamnost prekida se pojavom Tarasa Ševčenka, dakle u romantizmu.² U hrvatskom slučaju utopija slavizma nastavlja se u sljedećim stoljećima, sve do sredine XX. st. kad s Nazorovom zadnjom, predsmrtnom pjesmom – tužnim uzdisajem o Rusiji-majci – umire hrvatski slavizam, doduše presječen ne intelektualnom, već političkom intervencijom, poznatom kao sukob 1948. godine.

Književnost moderne aktualizira slavensku temu, što je karakteristično za opći secesijski kult starina promišljenih kroz prizmu nacionalne problematike.

---

² O tome sam pisao: »Gogoljevo ukrajinsko zaleđe«, *Forum*, listopad-prosinac, 2009., br. 10-12, str. 1498-1521; »Fenomen Tarasa Ševčenka«, *Hrvatska Ševčenkiana*. Priredio Jevgenij Paščenko, Zagreb: Udruga hrvatskih Ukrajinista, 2011., str. 199-211.

Nazorov mitologizam ima svoje paralele u secesijskom mitologizmu Lesje Ukrajinke, jedne od najviših predstavnica ukrajinske moderne, nažalost nepoznate u hrvatskoj sredini. Idejna dominantna njezinih uvjerenja bliska je Matoševom usmjerenju na europske kulturne vrijednosti. Oduševljenost modernom i kod Ukrajinaca i kod Hrvata nastaje i kao protest protiv spomenute diktature realističkoga kanona. Ukrajinski je realizam nastajao i razvijao se u neprekidnom kontradiktorskom ruskom imperijskom pritisku. Apologija naroda u folklornoj stilistici bila je dominantom realističkoga pisca, intelektualca zainteresirana za prikaz socijalnog statusa, koji je zadnje uporište nacionalnoga identiteta, nemilosrdno proganjanog carizmom, vidio u pučkoj tradiciji. Godine 1861., poslije smrti Ševčenka – koji je za razliku od Gogol'a utvrdio izražajne mogućnosti nacionalnoga jezika, što Gogol' nije uspio a tomu nije ni težio – ruska velikodržavna politika otpočela je nemilosrdno proganjanje svega ukrajinskog zabranama neviđenima u drugim slavenskim sredinama.³ U ruskom društvu ukrajinska tema sve je više prikazivana u skladu s velikodržavnom ideologijom koja neumitno zapljuskuje intelektualne krugove pa predstavljanje Ukrajine više nije pozitivno intonirano, kako je to bio slučaj u književnosti prethodnoga razdoblja.⁴ Naravno da je postojao i trezven, humanistički stav nezaslijepljen šovinističkom mitologijom, ali nije bio dovoljno jak u imperijalnom okružju koje formira svijest apogeta velikodržavnosti. Poslije romantičarskoga zanimanja za ukrajinski kolorit kao egzotizam privlačan ruskim piscima prve polovice XIX. stoljeća, od druge polovice sve se više osluškuje doživljavanje ukrajinskoga kao maloruskog, u smislu provincijskoga, pučkoga, što nije mimoišlo ni slavistiku. Ako je postojalo zanimanje za ukrajinsko kozaštvo, ono je prikazivano kao nešto razbojničko, za što se zauzimao čak i ukrajinski pisac Pantelejmon Kuliš. Historiografija cementira takav stav, što se odrazilo i na poznatom platnu slikara Lije Repina s prikazom zaporoških kozaka. Slavni branitelji kršćanske Europe od osmanske ugroze, likovi koje je opjevao i Gundulić u epskom prikazu junaštva, karakterističnom za slike bitaka baroknoga doba, kod Repina su prikazani daleko od viteštva. Na primjeru toga rada, moguće je pratiti promjenu stava od barokne i romantičarske vizije do vizije Ukrajine kao provincijske regije. Poznato platno *Zaporošci koji pišu pismo turskome sultanu* u velikoj je mjeri slično baroknim platnima s prikazom velikih bitaka. Međutim, u likovima nema baroknoga proslavljenja kojim je nadahnuo Gundulićevo epsko djelo u prikazu branitelja kršćanstva. Repin je, rodom s ukrajinskoga istoka, bio zaokupljen tim narodom te je, putujući Ukrajinom kao kolonijom Ruskoga Carstva, prikupljao građu za platno. Rad je nastajao od 1880. do 1891., u razdoblju nemilosrdnoga potiranja ukrajinske nacionalne svijesti, a ponajprije jezika. U duhu vremena, umjetnik nije mogao odoljeti formiranoj viziji o kozaštvu te nije težio glorificiranju viteštva

---

³ Popis zabrana: *Hrvatsko-ukrajinske književne poredbe*, str. 43-48.

⁴ Myroslav Shkandrij, *Russia and Ukraine. Literature and Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*, Montreal-London-Ithaca, 2001.

već je predočio slobodarstvo prepuno smijeha, ali i smiješnoga, što je odgovaralo predodžbi o kozacima već kvalificiranima u ruskim povijesnim tumačenjima kao razbojnicima. Ruska službena znanost uspjela je izobličiti ukrajinsku povijesnu istinu velikodržavnim predodžbama pa je talentirani slikar, ovjenčan zvanjem akademika Imperatorske akademije umjetnosti, prikazao nekoć slavne Ukrajince adekvatno društvenoj ideologiji koja je umanjivala značenje *kozačkoga mita* (A. Flaker). U prikazu ukrajinske prošlosti u tadašnjoj književnosti zadržavaju se nazivi *malorus*, *hohol* i slično, i to sve do Čehova. Imperijska je svijest neminovno utjecala na svijest intelektualaca, od pisaca do znanstvenika. Naravno da je Repin dobronamjerno prikazivao te likove s dominirajućim humorom i prkosom u njihovim karakterima. Prema opažanju A. Flakera, »Repino je platno *Zaporošci pišu pismo sultanu* upravo veliki doprinos ustaljivanju stereotipa kozačke drskosti u ruskoj kulturi«. ⁵ Platno je imalo velik uspjeh, prikazivano je na izložbama širom Europe i 1892. godine rad je kupio sâm ruski car, imperator Aleksandar Treći – svakako ne zbog ljubavi prema ukrajinstvu, jer je poznat po zabranama ukrajinskoga jezika (od uporabe u službenim ustanovama do pokrštavanja djece nacionalnim imenima i sl.) – već upravo zbog toga što je odgovaralo velikodržavnoj ideologiji stereotipa kozaštva kao razbojnika. Međutim, bez obzira na grotesknost likova, Repin je uspio prikazati slobodarski duh tog naroda, posebice pučku kulturu smijeha.

Takva se slika širila kroz tadašnje europske medije, pa je bila poznata i u Hrvatskoj, a za sliku je znao i Matoš, možda iz novinskih priopćenja-reprodukcija o tome platnu, čemu je pridonosila i popularnost Gogol'eva stvaralaštva ukrajinske tematike. Hrvatska intelektualna javnost i dalje je doživljavala ukrajinsku književnost – mada terminološki definiranu kroz imperijsko nazivlje *maloruska* – kao dostojnu pozornosti. Takva je predodžba o Ukrajini bila formirana kroz ideale hrvatskih preporoditelja koji su rano znali za Gogol'a. On je kroz *Ilirske narodne novine* od 1838. predstavljan kao »Rusin ili Malorus«. ⁶ Doživljavanje Gogol'a Ukrajincom nastavlja se u književnosti realizma a, kako je razvidno kroz recepciju Matoša, nije tuđe ni moderni.

Tri izvora iz kojih su preporoditelji gradili viziju Ukrajine – kozaštvo, jezik i usmena književnost – nastavljaju se u realizmu, gdje uz otkriće pjesništva Tarasa Ševčenka, pozornost izazivaju prijevodi realista iz središnje i zapadne Ukrajine. Hrvatsku ševčenkianu započinje 1863. g. August Šenoa prijevodom pjesme *Rasuta mogila* s jakom političkom porukom o pljačkama carskih osvajača te idejom slavenske zemlje alegorijski predočene kao raskopana *mogyla*, grob. Kao službeni slikar u arheološkim ekspedicijama Ruske imperijske Akademije znanosti za iskopavanja skitskih kurgana-grobnica po Ukrajini, mladi je Ševčenko doživljavao te grobnice-mogyle kao simbol pohranjene herojske prošlosti, a iskopine kao

---

⁵ Aleksandar Flaker, »Gogoljevi kozaci (osobni pristup)«, *Forum*, 2009., 10-12, str. 1402.

⁶ Josip Užarević, »Nikolaj Gogol' u hrvatskoj rusistici«, *Forum*, 2009., 10-12, str. 1442.

tuđinsku pljačku domovine. Njegova je pjesma *Rozryta mogyla* (1843.) napisana kao snažna metafora nacionalne sudbine, što je za mladoga Šenou bio još jedan argument u osporavanju hrvatskih romantiziranih utopija o slavenstvu. Sa Šeno- inim prijevodom, u hrvatsku je terminologiju stigao politički naziv *Ukrajina* kao otpor velikoruskoj kolonijalnoj terminologiji *Malorusija* (u smislu maloga dijela Velikorusije). Kroz taj prijevod i u daljnjoj spoznaji o Ukrajini hrvatska društvena misao postupno se oslobađala vizije slavenstva kao idealiziranoga pozitivnog zajedništva. Ševčenkovu je Ukrajinu potom predstavio, kroz prijevode epskih djela ukrajinskog Kobzara, njegov vjerni obožavatelj August Harambašić. Kao što je Šenin prijevod bio prvi prijevod Ševčenka kod Južnih Slavena, Haramba- šićevo je oduševljenje Ukrajinom i njezinim pjesnikom izraženo u prvoj knjizi prijevoda na tome prostoru, objavljenoj u Matici hrvatskoj.⁷ Nadalje, hrvatska književnost upoznaje se s realističkom prozom o ukrajinskom selu i to ponajprije kroz ženske likove prikazane kao izričito humane karaktere u usporedbi s moralno unakaženom gospodom. Takvu Ukrajinu predstavljali su prijevodi djela Marka Vovčoka, a iza muškoga imena stajala je književnica Marija Vilins'ka, nadahnutu stvaralaštvom Tarasa Ševčenka. Marko Vovčok je svojim prikazima pučke duše izazivao/izazivala oduševljenje, ne samo kod Hrvata, koji su ga/nju prevodili čak i 1943. s ciljem da se pokaže srodan ukrajinski narod⁸ i kod srpskih realista koji će biti objekt pozornosti Matoša, već i u gotovo čitavoj Europi – kod Nijemaca, Francuza, Talijana, Poljaka, Mađara i drugih, dok ju je na ruski prevodio sâm Turgenjev, ne manje omiljen kod hrvatskih realista.

Matoš je, kao rodoljub i poznavatelj domaće književne tradicije, vidno zao- kupljen estetikom Gogol'a. Ukrajinsku književnost on identificira ponajprije kroz stvaralaštvo Gogol'a, a njegova su opažanja o tom piscu kao Ukrajinu značajna za predodžbe predstavnika hrvatske moderne o Ukrajini. On govori o Gogol'u upravo u doba kad počinje promišljanje o tome piscu u hrvatskoj književnoj kri- tici, dakle krajem XIX. i početkom XX. stoljeća i bio je prvi autor za kojega je iskazano veće zanimanje, posebice 1909. kad se pisalo prigodom stogodišnjice rođenja tog *ruskoga i ukrajinskoga pisca*.⁹ Gogol' na početku književne karijere, kao ukrajinski provincijalac – za rusku sredinu smiješna prezimena koje znači naziv patke i predstavlja izričito ukrajinsku formu prezimena (bez tipično ruskih završetaka na *-ov*, *-ev*, *-in*), a osim toga, vrlo je blisko pogrdnom nazivu Ukraji- naca, nazivanih *hohol* – nije uspio ostvariti svoj naum i postati priznat pjesnik. Njegov je pokušaj da se dokaže spjevom, pisanim u duhu tadašnje ruske literature, doživio poraz. Ušao je u rusku književnost trijumfalno tek onda kad se izrazio kao Ukrajinac – predočujući kroz ruski jezik čar ukrajinske pučke kulture. Kad je 1834. g. naumio napustiti hladnu činovničku sredinu gdje je patio kao Bašmačkin,

---

⁷ Taras Ševčenko, *Pjesničke pripovijesti*. Preveo i uvodom popratio August Haram- bašić. U Zagrebu: Naklada Matice Hrvatske, 1887.

⁸ Marko Vovčok, *Sestrica Melasja*, Zagreb, 1942.

⁹ Josip Užarević, Isto, bilješka 6, str. 1443.

maštajući o toplom Kijevu i rodnoj Ukrajini, ruska je birokracija oduzela njegovu maštu, što je pisac izrazio u liku Akakija Akakijeviča s kojega su brutalno skinuli maštu i cilj postojanja – kabanicu. Otada, slično pokradenom nesretnom činovniku, Gogol' – koji je prema vlastitom priznanju unosio u svoje likove i nešto od sebe – počeo je na ruskom prostoru prikazivati zlo u tom društvu.

No hrvatskoj sredini bio je bliskiji Gogol' ukrajinski od ruskoga. Pripadajući uvjerenjima moderne, Matoš ne preferira onaj dio Gogol'eva stvaralaštva iz kojega će postupno nastajati modernistička književnost sve do Kafke i Nabokova, dakle ne Gogol'evu romantičarsku fantazmagoriju ruske stvarnosti (blisku budućem nadrealizmu), već ukrajinski dio – djela nastala u apologiji ukrajinske nacionalne tradicije. Više od toga, Matoš upućuje na mentalnu, psihološku srodnost u doživljaju svijeta, čime je blizak stavovima prihvaćenima u književnoj tradiciji prethodnih razdoblja – od preporoda do realizma. Govoreći o »našoj književnosti«, pisac priznaje njezina dostignuća tamo gdje su Gogol'evi zahvati uspješno primijenjeni. Hrvatski pisac u više navrata ukazuje i na srodnost duša: » – Maloruska je duša zbog sličnosti udesa i narodnih običaja slična našoj. I tako nije čudo te se Gogolj, taj kristal ukrajinske dosjetljivosti, tako duboko uvriježio u dušu našu. Nešto nam je straniji opisujući velikoruske prilike, ali čim stane da crta svoju Ukrajinu, postaje nam tako razumljiv kao kaki stariji naš pisac.«¹⁰ Dakle mnogo prije hrvatske rusistike, koja će upozoravati na razliku u prikazivanju sela: satiričkom – ruskom i romantički ushićenom – ukrajinskom (A. Flaker).¹¹ Matoš doživljava tu razliku preferirajući romantičarski prikaz ukrajinskoga sela, vidjevši u njemu srodnost s »našim«. Razvijajući temu ukrajinske i hrvatske srodnosti, ponajprije kroz Gogol'evu metodu prikazivanja, pisac kao protuprimjer navodi jednoga od kritiziranih pisaca koji je likove »veristički snimio«, odnosno »najprije njih – po ruskom načinu – opisuje, pa tek onda pušta ih da sami rade i govore. Izgleda da ih je u svome notesu fono- i fotografisao« (VIII, 14).

Naglašujući osobitosti svjetonazora Ukrajinaca, Matoš ističe humor kao karakteristiku izraženu u ukrajinskoj književnosti a koju u ruskoj sredini predstavlja Gogol'. Upravo pučkom kulturom smijeha, i to kroz pučki jezik, započinje od kraja XVIII. stoljeća nova ukrajinska književnost. U krizi koja je nastajala zbog iscrpljenosti jezika, uz postupnu sekularizaciju, nacionaliziranje crkvenoslavenskog – od njegove rus'ke (ukrajinske) redakcije do *proste rus'ke move* kako se imenovao jezik odmaknut od crkvenih normativa i kojim je pisana barokna književnost, Ivan Kotljarev'skyj krajem XVIII. stoljeća travestijom *Enejida* ruši branu knjiškoga i otvara prostor za pučki jezik. Nova književnost započinje travestiranjem Vergilijeve *Enejide* u govačku povijest izraženu kroz burlesku koja će dugo biti normom ukrajinske književnosti – sve do Gogol'a, Ševčenka i dr. – upravo zbog

---

¹⁰ Antun Gustav Matoš, *Sabrana djela*, Zagreb: JAZU, 1973. Svezak VIII, str. 13 (dalje u tekstu u zagradi svezak i stranica iz tog izdanja).

¹¹ Aleksandar Flaker, *Ukrajinska književnost u Hrvatskoj*, str. 88. Josip Užarević. Isto, bilješka 6, str. 1451.

navedene karakteristike – snažno izražene kulture smijeha. Govoreći o sličnosti mentaliteta, Matoš upućuje upravo na tu osobinu – na »Gogoljev humor, koji je u suštini svojoj proizišao iz *milieua* sličnog našem« (VIII, 13).

Opažanja pisca o nizu srodnosti važna su jer su nastala iz pera značajnoga umjetnika koji je uz to daleko od romantičarskih idealiziranja. Matoš se ne zauzdvaja na sličnostima, već se usmjerava prema problemu suodnosa između klasike i suvremenosti, tradicije i moderne. Važan su kriterij metode komuniciranja s klasikom. On upućuje na niz vrijednosti koje su značajne za umjetnost riječi. To je ponajprije umijeće formiranja naziva djela gdje je Gogol' za njega uzor. Nadalje analizira stilske postupke kroz metode deskripcije i naracije, što opet sagledava u suodnosu s klasikom, odnosno s Gogol'evim postupcima. Kao poznavatelj slavenskih književnosti, što je značajna osobina hrvatskoga književnog razvoja, on uspoređuje srodne literature, ponajprije slavenske: »U slovjenskom – osobito poljskom, ruskom i našem narodnom životu – igra jedna ustanova veliku ulogu. To je 'bircuz', han, mehana ili gostionica. Gogolj, taj nedostižni minijaturni slikar, opisujući one svoje dvije besmrtno podvaldžije, nije mogao da obiđe taj veliki faktor, mehanu« (VIII, 12). Da ta »ustanova« ima ulogu, odnosno predstavlja značajnu polaznu točku u razvoju sižea, potvrđuje i predstavnik hrvatske moderne – Vladimir Nazor koji je u svoju *Boškarinu* uklopio isti model – ulogu krčme u kojoj se nađe glavni lik i gdje je daljnji razvoj prizora prilično blizak Gogol'evim pripovijetkama iz ukrajinskoga ciklusa, na što sam obratio pozornost na drugome mjestu.¹²

Kao pažljiv kritičar, Matoš upućuje na metode kojima se Gogol'evi modeli prikaza prenose u njemu suvremenu književnost i kao povjesničar književnosti lapidarno formulira formulu uspjeha. Prema njegovu opažanju, »Jedno od ponajvećih svojstava toga velikog pisca bijaše jednostavnost. Kao satirik nije mijenjao toalete. Lica su mu u jednakoj uniformi. Autori sa tako izrazitom tehnikom dadu se lako oponašati. Rođeni su da budu učitelji škola raznih«. Uspoređujući Gogol'evu metodu s jednostavnim modelima kakve opaža u »formama Haydnove i Mozartove muzike«, on zaključuje: »Tako je i Gogoljev ključ, kojim zadivljenim očima otvara najraznovrsnije vidike u duši ljudskoj, vrlo prost i ne treba biti velik majstor pa da ga imitiraš. Ali treba znati s njime rukovati« (Matoš, VIII, 12). Analizirajući Gogol'evu tehniku na primjerima baštinenja i nasljedovanja tog pisca u »našoj« književnosti, on daje formulu uspjeha: »Pisac je tako jednim potezom i psiholog i slikar i humorista« (VIII, 12). Povezanost snažnih karaktera prikazivanih kroz dinamične događaje uz majstorski izražen humor Matoš definira kao izričito značajnu osobinu stvaralaštva.

---

¹² O tome sam pisao: »Vladimir Nazor iz ukrajinske perspektive«, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbes*, Split: Književni krug 2010., str. 162; »Vladimir Nazor i fol'klorizam v horvatskoj literaturi«, *Kiev: Naukova dumka*, 1983., str. 158.

U stavu prema klasiци Matoš ne nastupa kao zaslijepljeni apologet ili pak negator značaja tradicije što su deklarirali neki iz tabora »mladih«, osporavajući »stare«, već upućuje na stvaralačko korištenje boljih modela klasike. Za njega je važan sâm pristup koji on ne pronalazi u djelima slijepih imitatora Gogol'evih modela, već onih obogaćenih spoznajom klasike i razvojem metode, kad autor djela nastupa »kao savršen slikar en miniature. Podražavajući Gogolja u stilu, on ga stenografskom opširnošću slikanja nadmašuje« (VIII, 15). Opažajući veće domete suvremene književnosti, on je prema vlastitom priznanju »pokušao (...) o njoj govoriti s očima upravljenim prama klasicima« (VIII, 19).

Matoševa razmatranja Gogol'evih odjeka u »našoj« književnosti nisu oduševljavala njegove književne oponente. Matoševa stajališta osporavaju oni koji nisu imali volje opaziti ili priznati značaj uzora, ponajprije uloge Gogol'a u Matoševim uspješnim analizama djela različitih predstavnika »naše književnosti«.¹³

U obrazloženju vlastitih stavova Matoš uspoređuje tekst i slikarstvo. Naime, Gogol'ev smijeh uspoređuje sa spomenutim Repinovim platnom u kojem opaža upravo gore isticane karakteristike: »Bujan život i naivan humor te slike podsjećaju i na drugu jednu modernu sliku, na Rjepinov« – kako ju autor imenuje – »*Ultimatum zaporoških kozaka*« (Matoš, VIII, 14). Repinovo djelo Matoš naziva *modernim*, što odgovara vremenu stvaranja djela. Matošu je blizak duh Repinove slike nastale i uz Gogol'ev romantičarski kult kozaštva iz *Tarasa Bul'be*.

Apologija romantičarske tradicije izraz je za modernu karakterističnoga neoromantizma, izražena i u ukrajinskoj moderni. Kao umjetnik koji se formira i uz francusku književnost, Matoš je svakako morao biti upućen u francuske estetske tendencije s naglaskom na rafiniranom estetizmu, aristokratizmu duha, primjerice kod pisaca koji se i u drugoj polovici XIX. st. opredjeljuju za povijesnu temu kao što to čini Gustave Flaubert. Gledajući iz ukrajinskoga komparativnog rakursa, u aktualiziranju klasične tradicije, ponajprije romantike, gdje je Gogol' nezaobilazan kao uzor i gdje dolazi do obnavljanja romantiziranoga lika prošlosti, kod Matoša dolazi do izražaja neoromantizam kao jedan od iskaza hrvatske moderne. Aktualiziranje prošlosti vezano je za problem suvremenosti: »Novom vremenu je uzor samo nov čovjek. Tražiti u prošlosti 'izgubljenu sreću' naivnost je. Ne znam, po čemu bi rezultat moralnog historijskog proučavanja bio optimističniji od proučavanja modernosti« (IV, 133).

Srodan je takvim pogledima stav izražen u stvaralaštvu istaknute pjesnikinje Lesje Ukrajinke (1871. – 1913.). Upoznata s europskom modernom, književnica je nastupala kao nepokolebljiv pristalica oslobađanja ukrajinske književnosti od već dogmatiziranoga pozitivizma i zastupala je pojam *novoromantyzm* koji se ustoličio u ukrajinskoj književnosti na početku XX. st. Nasuprot klasičnome romantizmu s kultom raskida između stvarnosti i ideala kao normi, pjesnikinja je zastupala povezanost tih pojmova uz kult snažnoga pojedinca, heroja snažne

---

¹³ Dubravko Jelčić, *Literatura o A. G. Matošu (deskriptivna bibliografija)*, 1976.

volje, uzvišena duha, što je u korijenu sprečavalo dekadentnost. Takav pristup nadugo se ukorijenio u ukrajinskoj književnosti sljedećih desetljeća kao izraz nacionalnoga otpora. Potrebno je potražiti analogiju te konstante s očitovanjima hrvatske moderne.

Važno je istaći da je Matošu tuđe egzotično poimanje likova, povijesnih događaja i apologija dekorativnosti. Za njega je važan društveni smisao, dakle ne samo smijeh, već skriveni sadržaj smijeha, usmjeren na prikazivanje zla. Matoš vidi onu srž koja će biti okosnica književnosti od moderne do modernizma – unutarnji smisao lika, modela, dekora, što je bit Gogol'evih djela – smijeh kroz suze. Upućujući na velikog Ukrajinca, pronicav Hrvat obraćao je pozornost na dubinski značaj Gogol'eva slikanja: »Da, al' ima dva Gogolja. Onaj, jedan, vidljivi, to je dosjetljiv filistar s jednostavnim alurama nižeg činovnika kojima je lako podražavati; ali onaj drugi, onaj veličajni Nikola Gogolj, koji je u grudima svojim našao mjesto prezrenih i gaženih milijuna, taman je, tajnovit i nepregledan, kao njegova rodna stepa!« (VIII, 15). Kroz takva stajališta dolazi do izražaja bitna osobitost neoromantizma koji je, usuprot umjetničkoj dekadenciji, nastupao kao društveno angažiran, ponajprije zbog još uvijek aktualnoga problema nacionalnoga sadržaja. U tome rakursu hrvatska moderna opet je bliska ukrajinskoj.

Pisac prihvaća tradiciju kao važan dio u izgradnji moderne književnosti, a slavenski prostor često mu služi za analogije u kojima je ukrajinska komponenta sastavni dio. U tome rakursu neupitna je i figura spomenutoga Tarasa Ševčenka. O njemu je pisac znao ponajprije iz prijevoda na hrvatski, kad je 1887. izašlo matičino izdanje, što je popratio zapisom »Harambašićevi prijevodi Ševčenka« (VII, 179). Suzdržanost glede knjige prijevoda možda je izazvana piščevim mišljenjem o stanju u tadašnjoj versifikaciji. Harambašić se latio teškoga posla prevođenja velikih epskih djela ukrajinskoga pjesnika i možda nije uvijek bio uspješan u tome. Potreba novoga prevođenja Ševčenka ostat će još dugo aktualna u hrvatskoj ukrainiani. Za Matoša ostaje neosporan značaj toga pisca, kojega spominje u nekoliko navrata. Njega posebice fascinira sâm portret pjesnika objavljen u matičinoj knjizi prijevoda gdje je Ševčenko u šubari, kožuhu pa kad govori o »našoj književnosti«, Matoš aludira na slavensku narav izraženu kroz taj lik *à la Taras Ševčenko* (III, 83; IV, 16). Ukrajinski pisac je u Peterburgu namjerno nosio šubaru i kožuh, odgovarajući kritičaru Belinskom i njemu sličnima, koji su tvrdili da *maloruski* pisci moraju pisati ne na vlastitom narječju, već na ruskom, ugledajući se na Gogol'a jer ruski donosi priznanja. Ševčenko je uzvratio poznatom izrekom *Dobar je vaš kožuh, ali nije za mene šiven*. Matošu je poznata djelatnost toga disidenta te on ponajviše cijeni njegovu zaslugu u obrani nacionalnoga identiteta i uzdizanja koloniziranoga naroda nasuprot velikodržavnoj politici. Ševčenko je kod njega u redu onih koji su opravdano branili nacionalno od imperijalnog. Odgovarajući 1913. g. na slovensku *Anketu o jugoslovanskom vprašanju*, Matoš govori o sebi kao o neprijatelju jezične unifikacije. U ovome razdoblju vidimo kod njega stavove koji upućuju na svijest o potrebi oslobođenja od zanesenosti

slavizmom u smislu »svake centralizacije, pa i one što se propovijeda u ime plemenskog našeg ujedinjenja, uvijek sam zagovarao autonomiju i slobodu naših narječja«. Ne osporavajući lingvističku podlogu srodnosti, slaže se da »gospoduje jedan – najsposobniji – dijalekt, ali neka mu se na štetu jezičnog bogatstva ne žrtvuje drugi. Ševčenko, Mistral, G. Verga i S. Reuter nisu škodili jedinstvu svojih nacionalnih književnosti« (XVI, 279). Takvo je stajalište blisko teoretičarima ukrajinske nacionalne ideje poput Myhajla Dragomanova (1841. – 1895.) i dr., sve do modernista 1920-ih godina, kao što je bio Volodimir Vinničenko¹⁴ koji je vjerovao u mogućnost preporoda ukrajinske nacije kroz solidariziranje s ruskim boljševizmom, u čemu se ubrzo razočarao.¹⁵

Slična razočaranja doživjeli su i hrvatski pisci u pokušajima da pronađu rješenje nacionalne egzistencije u slavenskom jedinstvu, koje se razbija o balkanske ratove i druge potrese kojima je ispunjeno minulo stoljeće. Pokušaj da se pronađe rješenje u bijegu od stvarnosti zabilježen je također u ukrajinskoj secesiji koju u podaustrijskoj Ukrajini, u Galiciji, oblikuju predstavnici udruženja »Moloda muza« (1906. – 1909.) koja donosi snažna pjesnička imena kao Bogdan Lepkyj, Petro Karamans'kyj, Myhajlo Jac'kiv, Sydir Tverdohlib, Vasyl' Pačovs'kyj, Ostap Luc'kyj i niz drugih koji su, valja ponoviti, pripadajući istom krugu austrijskoga carstva, razvijali težnje i ideale slične hrvatskoj moderni. Usporedba stvaralaštva tih pisaca s predstavnicima hrvatske moderne – sljedeći je zadatak slavističke komparatistike.

MATOŠ IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN-CROATIAN COMPARISONS

S u m m a r y

The extensive literature on the topic of connections between Matoš as a writer and Ukrainian issues is presented as a reflection of the general comparison between Ukrainian and Croatian Modernism. Matoš thus serves as an example of some peculiarities which are observed in the development of literature in that period: opposing hegemonic aspirations, renewing the past and projecting it into the present, national commitment as an expression of neo-romanticism.

Keywords: Shevchenko, Gogol', Lesja Ukrainka, Repin, Ukrainian Modernism, neo-romanticism, Matoš

---

¹⁴ Jevgenij Paščenko, Tomislav Pavić, »Uzlet i slom ukrajinske avangarde: Volodimir Vinničenko«, *Dubrovnik. Časopis za književnost i znanost*, 2007., broj 3, str. 72-83.

¹⁵ Володимир Винниченко. »Відродження нації« (Історія української революції. Березень 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ-Відень 1920. Репринтне відтворення видання 1920 року. Вид-во політичної літератури України, Київ 1990.